

ЭН'ЭНЭЛЭР

ТӨЖ МӨРАСИМЛЭРИ

Бүтүн дунја халгларинда олдугу кими, Азербайжан халгынын да төж мөрасимлери оз кюклери иле чох голимларда сөлөшүр. Бу сөлөшмөлөрдүн гайнагларины биз экинчи эрса-но-асатирлоримизда, нагылларымызда, дастаиларымызда, аталар созу өз мөсел лоримизда, классик өз мөспир жамалды одобийлалтымызда төз-төз раст кылирик. Вуунула бөлө, Н. Кочковча жаралдычлыгында улуу халгымызын адот-он'ониси, иншам-е'тигады, төж, яс, баһар мөрасимлери өзүномохусе јер туттур. Хүеуеида, ишарин поемаларында гызбојонма, нишаналары, төрофлорин мошөр-мөшавиранси, гызмын, огуланы охлагы даярнышы, чөмијот гаршысында онларын мөсул олмасы кими мөселолтор чидди јојулдушур.

«Хосров во Ширин» поемасында «Мөһинбанууну Ширине ојуд вермеси» бөбөн аркан гызларга букунују агбирчөк инелеримизди, аналарымызын күндолик ојуд-носийотини хатырлардыр:

— Ики гөбөн финири алымды ону.
Нече јола персин олоду олду?
Ширине сојларди: «— Гызмын, билкилди.
Бүтүн козаларын султанымын сен.
Јуз шалгыма дөјөр бир назын сенин.
Дунјаларга дөјөр авазын сенин.
Архалча кельме төж кезир сеадат.
Сенин бөзөндирди, несмет, назмет.
Чамалын дунјога дамч уру сачыр.
Һусун икметинин пинаһындадыр.
Тамысы мөһурту хөзинеси сен.
Хөдөрдүр делисен јакшындан, писден.
Дунјанын чурбөүр һилзолери бар.
Көж јагуту эээр, көк дурр огурлар.
Урһимиз дамыб кезан чаһанкир.
Сенинко гөвүшмаг ијитотендыр...»

Фирларин 850 иле јакын сынагылдан чыкшын бу нөсийоттор бу жүн де һор бир азорбачанлы үчүн гөдир-ејитотини итирөөшшиди. Мө'лумдыр ки, истөр гыз, истөрсө де оглан төрофлорин һезимте чалышымылар өмүр-жүн сеадатчында алдымысылар. Очакгына селдизде суд окшыа котиролор. Бу кими ојуд-носийоттор Ниазын поемаларында «Һ» багыгы котур-јој, јуз олчују, бир бичимлиди. Бу бахымдан, јенс де Мөһинбанууну ашагыдымы этик-торбөјөн фикирлери оз актуалдыгынын инди де итирөөшшиди:

— Сен рүсаял олорсан, галарсен беле,
Онуи көндү чопар баша етсир киле.
Еле рөфтар эле о жүншөлө бах,
Душмө' төндириси чөредон бага.
Шештишам: он миң куј улзусу вар—
Ширин додагылар, зөгчир сачыллар.
Ачыларлар бир жүн о гөдөр күлү.
Бир күлө бөнд олмаа ионуп бубулду.
Бир чөбөрдөн өмүр дүшсө узога
Чыда ејер ону сөйтс алмага.
Кирса ким, пөфалы, икметти гызсан,
Елчи кындарочон адете, иман.
Верилон мисалдан ајдымча көрүпүр

ки, беле нөсийоттор төрофлорин аныла гурьмамында габаг чөмијот гаршысында мүгдодос мөсу'лијот дашмысарына вокалат верир. Мөһинбанууну бу нөсийотини тәкче Ширине аид өмүштин олсег соһмо јөз вершини оларат. Вурадыкы мүдрик кыламлар бу жүн де бизим бөјүмөкдө олан кочлидиномос там мө'насын иле андыр. Бу мүдрик кыламлар дунјакөүшкери, агыр-агыр төрофлар јола салышы агбирчөклорин ојуд-носийотлори дујулур.

— Јарашмаа кышынни далама дүшмөн.
Бу сифот гадында олмасан көрк.—
дејан Мөһинбанууда гызларга ширга олунамча өсийотитино Ширинин чавабы да маратгыдыр:

«—Козуымд галып јаш төксө де һейхат,
Олсам, олачагам бир һалаал арвад.

Халг адот-он'онимизда олдугу кими, Ниазымда де төж мөрасиминин илкин мөрһөлөси гызсөчтөк, гызбојонма ашагыдыкы мотамларда озуну косторир. Төрофлар ја достуи, ја јакын гөһумлаарыны, ја да јакын гөһумшлары асагагаларыны, агбирчөклорин мөселоттор-мошөроти иле башларын. Ниазын поемаларында гызбојонма энесор һалларда мөһөбөдө, багча-багча во ја сејранеалда олоркан башларын. Хосров иле Ширинин сенишмесинде досту Шапурун е'чакыр сениоти мүһүр ол јоһайдырса, Гејде Леланин угурус мөһөбөтти көчкөлдри мөһөбөдө төһөил илэрлорин башларын. «Једди коза» поемасында исо гыз нагылларымызда, эрса-но-асатирлоримизда олдугу кими, оз сепкилеси агыр иктаһанлардан кечиркидон сонра илгары өһд-нејамна разилмјк верир. Бүтүн бу мөһөбөтлорин илкин мөрһөлөси мүдрик асагагаларымызын шифөһи эдөбийлалтымызда нөсийолор јадикар гөдугу позулмаз бир иншамла, адот-он'онө иле багыдыр. Бу он'өңгө садиг галан Ниазын Јардычылыгында да адесэ бармагына адыландырылмасы — ишан мөрһөлөси — үзүк тажма мөрасими иле жүкүлөшүр. Гөрибөдир ки, халг эдөбийлалтымызда олдугу кими, Ниазын поемаларында де ишан мөрасими санига мөрһөлөсидир. «Једди коза» поемасында гызмын үч мөрһөлөк иктаһанымда муарофийа-јотле чыхан огуланы гызмын атасы һейлор галдымда, гыз атасынын төзчөүбү-но беле чаваб верир:

—Бу дафө күртүбө о парч чамал.
Бир ујуд јоллајыб өјлөди суал.
Огулан алан кими бакыс жохлады,
Тажды бармагына өзсө салды.
Јо'кы гыз бу иктаһанда демек ишар-
кир ки:
Бир үзүк јоллајыб дедим бөјөнсөн,
Менич хощалдым бир елө сонсан!
Бу мөрасиме биз «Хосров во Ширин» поемасында да ашагыдыкы тородо раст кылирик. Шапур Хосровун үзүтүнү Ши-

рине верөркөн дејир:

«...Хосров кындардији үзүју верди,
«Ал»,—деди, үзүну она чөспирди.
«Јодда тозо шаһа раст калсан өкөр,
Онда бу һилалы сен она костор».

Уаагылы үзүју дакус-гөјрат кими бахан Ширин сен нөсийоти гөдөр она ешт јадикары кими: чох мүгдодос де садиг галымышди. Ниазын Хосровла Ширинин төж мөрасимини олдугча ди-намик-драматик планда верир. Виз VIII аср булдан габаткы тоју дејил, салык букунују айтоно тоју шадданагымызын шавиди олурат:

«...Чалгылар чалынды, галдык хош аваз,
Нисаса охујур, Баридо чалырды.
Зөһрө бу сөсплордн лөзөт алырды.

Тоју ахты, кедийш галтында да шаир өсплоринда чалды сөһиолор јар-
радыр. Ниазын бунда калгымызын ет-
ник тој адот-он'онөс галтында чох
инандырыкчы, көлөкөндө до тәдгитат-
чыларымыз маратгалдырар фикирлар
сөјлөјүр:

— Бир ај позулмады тојуи аһоһи,
Оз јеринде галды, бөзөңи, роһи.
Һүмејла, Самонтурн: бир де һумажун
Етди алларни хыяла күмјүн.
Бир јера јагарат бир күн онлары,
Хосров јекиндирди кылин палтары.
Онлара јаршан бөзөн де верди,
Кылар, гызыл, гаш-даш, иһон де верди.

Шаир «Лејли во Мөчмун» эсоринде етчилик сөһиосини о гөдөр инчөли-
де, чалы во драматик планда вер-
шишди ки, биз бу елчијини биздон
чөк-чөк гөдиз өсплөрдө дејил, бу күн
олдуғуна шүбһө етирик.

Тој-ишан мөрасиминде төрофлар
арасында елчилөр чаваб да эсае сөйт-
тир. Виринчигини мөтлөби, созуау
кичигинини чавабдан асылдыр. Бу сөһио де Ниазын дујүеунда олдугча
драматиктир. Мөчмунду атасынын ел-
чиликде хош мөрамна Лејлинин ата-
сы бу күн де оз балаларынын сеадоти,
исток-аруеуна гаршы дуран бөдијитот,
бөксилот аталар кими чаваб верир:

— Бир достугу олса да бу һейр ишди,
Мин өднөт олар бу тароһонди.
Но јаман өрпөтүн бөјүмүш огулн,
Озбашыма кезир, мугајат олун.
Далыпча «диһан» сөјлөјүр һор нөс,
Биле динанлар тај оло билмөс.

Јахур:

— Бир де бу мөтлөбон

көлд дашымы һеч,
Сөһбөти гуртараг, бу ишдан ва һеч.

Бундан башга Ниазын Јардычылы-
гында тозо көлинин бөшшидан гонд,
ногул сөпмөк, онуну көзүк тутмаг, аја-
гы алтында гурбон кәсөк тој адамла-
рына ширин шөрөт пәјламга, тозо
бөјин отагыны бөзөтмөк, колни иһок-
лөз көрдөк гурьмаг, өјини бөзөкли пал-
тар көјдирмөк, даш-чаш тажмаг, башы-
на диксә јојмаг, мөклинне шаднајы-
лыгы тој-дунјуда кечирмөк кими мөсәл-
лалор олдугча чохдур.

Созуау, Ниазын Јардычылыгында
тој адот-он'онөс кичик бир мотгалын
материалы дејил, ајрыча тәдгитат об-
ъектиди. Бу барода бөүк ширин мө'на-
лы Јардычылыгында бол-бол етник
материаллар вардыр.
Сөнүбөр ҺӘКИМОВА